บทที่ 1

บทนำ

ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

ทรัพยากรธรรมชาติโดยเฉพาะป่าไม้ในเขตต้นน้ำลำธารของไทยในภาคเหนือลดจำนวนลงเป็นอย่างมาก เป็นปัญหาสืบเนื่องกันมาหลายทศวรรษ ปัญหาดังกล่าวมีความสัมพันธ์กับชุมชนกลุ่มชาติพันธุ์บนที่สูงที่ประกอบไปด้วย ชาวเขาเผ่าต่าง ๆ คือ กะเหรี่ยง ม้ง เย้า มูเซอ อีก้อ และลีซอ ซึ่งมีวิถีชีวิต ประเพณี วัฒนธรรม ที่เกี่ยวข้องกับทรัพยากรสำคัญเหล่านี้

การพัฒนาเศรษฐกิจของไทยที่ผ่านมา ได้ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงแบบแผนการใช้ทรัพยากรที่ดิน น้ำ ป่าไม้ เกิดการขยายตัวของพื้นที่ทำกินเข้าไปแทนที่ป่าแล้วมีการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างการเกษตรเป็นการเกษตรแบบเข้ม (Agriculture Intensification) จำเป็นต้องอาศัยน้ำเป็นปัจจัยหลักในการเพิ่มผลผลิตและลดความเสี่ยงจากการผันแปรของลมฟ้าอากาศ การใช้น้ำเพื่อการเกษตรในที่สูง จึงมีปริมาณเพิ่มขึ้น

ในอดีตประเทศไทยมีทรัพยากรน้ำที่ค่อนข้างสมบูรณ์ ในพื้นที่ต้นน้ำจะมีปริมาณน้ำจำนวนมากในช่วงฤดูฝน และค่อนข้างแห้งแล้งในช่วงฤดูแล้ง การจัดการน้ำที่ดีควรใช้ประโยชน์ได้ตลอดปี การทำการเกษตรที่สูงที่ผ่านมาใช้น้ำกันอย่างอิสระ โดยไม่คำนึงถึงผลกระทบที่จะตามมา ดังนั้น จึงเกิดปัญหาเพิ่มอีกหลายประการในปีที่ผ่านมา อันได้แก่ ปัญหาการขาดแคลนน้ำ ปัญหาอุทกภัย ปัญหามลพิษทางน้ำ ปัญหาการใช้ประโยชน์จากแหล่งน้ำ และปัญหาการแย่งทรัพยากรน้ำ ซึ่งนับวันจะทวีความรุนแรงเพิ่มมากขึ้น ปัญหาเหล่านี้เป็นปัญหาที่นำไปสู่ความขัดแย้งของการใช้น้ำของชุมชนที่สูง

งานศึกษาวิจัย เรื่อง ปัญหาและการแก้ไขข้อขัดแย้งในการจัดการเรื่องน้ำ และการใช้น้ำเพื่อการเพาะปลูกในไร่นาของระบบชลประทานราษฎร์ ของ วันเพ็ญ สุรฤกษ์ (2522) พบว่าระบบชลประทานหลวงมีข้อจำกัดในด้านของความสลับซับซ้อนของการจัดองค์กรในหน่วยงานบริหารจัดการ การให้ความยุติธรรมในการจัดสรรแบ่งปันน้ำ ตลอดจนการขาดการมีส่วนร่วมจากราษฎรในท้องถิ่นทำให้เกิดการขัดแย้งในการใช้น้ำ ในทางตรงกันข้ามระบบชลประทานราษฎร์เป็นระบบที่ราษฎรผู้ใช้น้ำร่วมกันรับผิดชอบและจัดทำระบบชลประทานขึ้นเองมีการจัดองค์กรบริหารอย่างเรียบง่ายไม่ซับซ้อน มีการจัดสรรแบ่งปันน้ำอย่างยุติธรรมทำให้ปัญหาข้อขัดแย้งมีน้อยและ

ลิขสิทธิ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
Copyright © by Chiang Mai University
All rights reserved

เป็นข้อขัดแย้งที่แก้ไขได้โดยง่าย และงานการศึกษาเกี่ยวกับระบบเหมืองฝาย และชลประทานของ อุไรวรรณ ตันกิมยง (2533) เสนอว่า องค์กรสำคัญในระบบชลประทานเหมืองฝายเป็นการรวมตัวกันของชาวนาบนพื้นฐานความสัมพันธ์ในการใช้น้ำแหล่งเดียวกัน มีการร่วมมือกันดูแลรักษา โดยยึดหลักเกณฑ์ความแตกต่างกันในประเภทของการทำการเกษตรและสิทธิ์การถือครองที่ดินในชุมชนบนพื้นที่สูง องค์กรเหมืองฝาย มีโครงสร้างเรียบง่าย หัวหน้าและสมาชิก มีบทบาทสถานภาพไม่แตกต่างกันมากนัก

สัณฐิตา กาจนพันธ์ (2543) ได้ศึกษาเกี่ยวกับชุมชน และแบบแผนการจัดการน้ำ มีแนวทางการศึกษาอยู่ 4 กลุ่ม คือ

1. กลุ่มที่ศึกษาแบบแผนการจัดการน้ำโดยรัฐ ซึ่งเป็นงานด้านเศรษฐศาสตร์ สังคมวิทยา มนุษย์วิทยา ประวัติศาสตร์ และวิทยาศาสตร์ โดยการศึกษาในเรื่องการชลประทานจากเขื่อน และอ่างเก็บน้ำ การจัดการน้ำบาดาล และการผันน้ำระหว่างลุ่มน้ำ

2. กลุ่มที่ศึกษาแบบแผนการจัดการน้ำโดยชุมชน ซึ่งเป็นงานของนักสังคมวิทยา นักมานุษยวิทยา และนักภูมิศาสตร์ ศึกษาใน 2 ประเด็นคือ

2.1 ลักษณะการจัดการน้ำชลประทานของชุมชน และพัฒนาการของระบบ

2.2 การขยายอำนาจรัฐเข้าไปในระบบการจัดการน้ำของชุมชน ความขัดแย้งที่เกิดขึ้น การปรับตัวขององค์กรชุมชน ตลอดจนรูปแบบใหม่ ๆ ในการจัดการน้ำ

3. กลุ่มที่ใช้แนวคิดในการจัดการลุ่มน้ำเป็นกรอบในการศึกษา ซึ่งเป็นงานด้านมนุษยศาสตร์สิ่งแวดล้อมและการพัฒนา เป็นความคิดที่พิจารณาจากพื้นที่ลุ่มน้ำทั้งหมดตั้งแต่บริเวณต้นน้ำลำธารลงมายังที่ราบ

4. กลุ่มที่ศึกษาการจัดการน้ำ โดยอาศัยกลไกตลาดในการจัดสรรน้ำ โดยมีกลุ่มนักวิจัยทางเศรษฐศาสตร์ และนิติศาสตร์ของสถาบันวิจัยเพื่อพัฒนาประเทศไทย

การจัดการเรื่องความขัดแย้งในการใช้น้ำดังกล่าวข้าวต้นมีการจัดการทรัพยากรธรรมชาติแบบองค์รวม ดิน น้ำ ป่าไม้ และชุมชน เพื่อให้ได้มาซึ่งการใช้น้ำให้เกิดประโยชน์สูงสุด ผู้วิจัยสนใจและมุ่งแสวงหาความรู้ที่เกี่ยวกับสาเหตุของความขัดแย้งในการใช้น้ำของชุมชนที่สูง แนวทางการแก้ไขปัญหาของความขัดแย้งโดยชุมชนที่อยู่ในพื้นที่ลุ่มน้ำแม่ขานตอนบน มีส่วนร่วมทั้งในกระบวนการ วิธีการ และการใช้เทคนิคต่าง ๆ ในการจัดการกับความขัดแย้งนั้น ๆ โดยผลของการวิจัยครั้งนี้ น่าจะเป็นประโยชน์ในการวางแผนให้ความรู้แก่ชุมชน เพื่อเพิ่มศักยภาพของชุมชนในการพัฒนาทางเลือกที่เหมาะสมในการจัดการความขัดแย้ง อันจะนำไปสู่การใช้ทรัพยากรธรรมชาติอย่างยั่งยืนต่อไป

ลิขสิทธิ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
Copyright© by Chiang Mai University
All rights reserved

พื้นที่ต้นน้ำแม่ขาน เป็นพื้นที่หนึ่งที่มีประชาชนอยู่อาศัย ประกอบอาชีพทำการเกษตร มีการปลูกพืชหลายชนิด มีชุมชนกลุ่มชาติพันธุ์บนที่สูงมีหลายชนเผ่า คือ ม้ง กะเหรี่ยง และคนพื้นเมืองซึ่งต่างก็มีรูปแบบการเกษตรที่แตกต่างกันออกไป การผลิตพืชผลแบบเข้มข้นจำเป็นต้องใช้น้ำเป็นปัจจัยหลักในการเพิ่มผลผลิต ในบางช่วงฤดูกาลน้ำไม่เพียงพอต่อความต้องการของราษฎร โดยเฉพาะผู้ที่อยู่ท้ายน้ำ ทำให้ราษฎรไม่สามารถใช้น้ำในการอุปโภคบริโภค และการเกษตรได้ ส่งผลให้เกิดความขัดแย้งขึ้น ความรุนแรงของปัญหาความขัดแย้งระหว่าง คนม้ง กับคนพื้นราบจะเห็นปัญหาที่รุนแรง และมีปรากฏการณ์เกิดขึ้น เช่น การประท้วง การเรียกร้อง ต่าง ๆ

ความรุนแรงของความขัดแย้งระหว่างคนม้งกับคนกระเหรี่ยงจะไม่ปรากฏความรุนแรงมากนัก แต่อย่างไรก็ตามไม่ควรที่จะมองข้ามปัญหาดังกล่าว เพราะภายใต้สภาวะอากาศของโลกที่เปลี่ยนแปลงไป สภาวะวิกฤติของอากาศที่มนุษย์เป็นผู้ก่อขึ้น ส่งผลกระทบทำให้เกิดสถานการณ์หลายๆ อย่างเช่น ความแห้งแล้ง การเกิดน้ำท่วมโดยฉับพลัน สภาวะดังกล่าวอาจทำให้เกิดความรุนแรงของความขัดแย้งเพิ่มขึ้น ความขัดแย้งของชุมชนม้ง และกระเหรี่ยงที่แต่เดิมมองไม่เห็นปัญหา อาจจะกลายเป็นความขัดแย้งที่รุนแรงมากขึ้นได้ในอนาคต การแก้ไขความขัดแย้งและปรับปรุงสภาพการใช้น้ำเพื่อการเกษตรให้มีประสิทธิภาพดีขึ้นจะส่งผลให้ความเป็นอยู่ของราษฎรดีขึ้นตามลำดับ ตลอดจนเป็นการรักษาสภาพสิ่งแวดล้อมให้ดียิ่งขึ้นด้วย

ดังนั้นผู้วิจัยจึงมีความสนใจที่จะทำการศึกษาถึงสาเหตุของความขัดแย้ง รูปแบบการเกษตร ปัญหาอุปสรรคในการใช้น้ำ เพื่อนำมาจัดรูปแบบที่เหมาะสมในการจัดการทรัพยากรน้ำของพื้นที่ลุ่มน้ำแม่ขานตอนบนให้แก่ชุมชน เพื่อนำมาใช้ในการอุปโภค บริโภค และทำการเกษตรได้อย่างพอเพียงและทั่วถึงตลอดทั้งปี

วัตถุประสงค์ของการศึกษา

1) เพื่อศึกษาการใช้น้ำของชุมชนที่สูงบริเวณน้ำแม่ขานตอนบน

2) เพื่อศึกษาถึงความขัดแย้งของการใช้น้ำของชุมชนที่สูงบริเวณน้ำแม่ขานตอนบน

3) เพื่อศึกษาถึงแนวทางการแก้ไขปัญหาของความขัดแย้งการใช้น้ำของชุมชนที่สูงบริเวณน้ำแม่ขานตอนบน

ลิขสิทธิ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
Copyright© by Chiang Mai University
All rights reserved

ขอบเขตในการศึกษา

ขอบเขตพื้นที่ศึกษา

ศึกษาในพื้นที่น้ำแม่ขานตอนบนในบริเวณพื้นที่ 2 หมู่บ้าน คือ บ้านแม่ตะละ ตำบลยั้งเมิน และบ้านห้วยเต่า ตำบลบ่อแก้ว อำเภอสะเมิง จังหวัดเชียงใหม่

- ประวัติของหมู่บ้าน
- สภาพทั่วไปของหมู่บ้าน

ขอบเขตของเนื้อหา

การวิจัยครั้งนี้ ได้ทำการศึกษาสาเหตุของความขัดแย้งระหว่างชุมชนต้นน้ำ และชุมชนท้ายน้ำ รวมทั้งศึกษาถึงแนวทางการแก้ไขปัญหาของความขัดแย้งระหว่างชุมชน โดยครอบคลุมเนื้อหา ได้กำหนดประเด็นดังต่อไปนี้

1) ข้อมูลพื้นฐานของบริบทชุมชนที่เกี่ยวกับสภาพทางภูมิศาสตร์ เศรษฐกิจ (การเกษตรบริเวณต้นน้ำใช้น้ำอย่างไร การเกษตรบริเวณท้ายน้ำใช้น้ำอย่างไร) สังคม (กลุ่มองค์กร สถาบัน ประเพณี วัฒนธรรม ความเชื่อ และการดำรงชีวิต) และการปกครองท้องถิ่น

2) สาเหตุที่ทำให้เกิดความขัดแย้งหรือสภาพแวดล้อมที่เกี่ยวข้อง เช่น สภาพทางธรรมชาติ และสังคมของชุมชน

3) แนวทางการแก้ไขปัญหาของความขัดแย้ง กระบวนการจัดการและองค์ประกอบทั้งด้านวิธีการ เทคนิค ที่ชุมชนได้ร่วมกันแก้ไขความขัดแย้งที่ผ่านมา ปัญหา และอุปสรรคที่มีผลกระทบต่อการจัดการกับความขัดแย้ง

ขอบเขตประชากร

การวิจัยครั้งนี้ เลือกศึกษากลุ่มประชากรที่อยู่ต้นน้ำ และกลุ่มผู้ที่อยู่ท้ายน้ำ ประกอบด้วยราษฎร 2 หมู่บ้านรวมมี 427 คน จำนวน 83 ครัวเรือน จำแนกเป็น

1. บ้านแม่ตะละ มีจำนวนประชากรทั้งหมด 35 ครัวเรือน 235 คน
2. บ้านห้วยเต่า มีจำนวนประชากรทั้งหมด 48 ครัวเรือน 192 คน

ลิขสิทธิ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
Copyright© by Chiang Mai University
All rights reserved

นิยามศัพท์เฉพาะที่ใช้ในการศึกษา

การใช้น้ำของชุมชนที่สูง หมายถึง วิธีการและรูปแบบการใช้น้ำเพื่อนำมาใช้ในการอุปโภค บริโภค และการเกษตรของชุมชนที่สูง

ความขัดแย้งในการใช้น้ำ หมายถึง ปัญหาจากการใช้ทรัพยากรน้ำที่มีอยู่จำกัด เมื่อความต้องการมีมาก ทำให้เกิดปัญหาการขัดแย้งกันในการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรน้ำ

การแก้ไขปัญหาความขัดแย้ง หมายถึง การจัดการกับความขัดแย้งอย่างเป็นกระบวนการ กล่าวคือ มีการแก้ไขปัญหาอย่างเป็นขั้นตอน เริ่มตั้งแต่การตระหนักถึงปัญหา การกำหนดปัญหา การตัดสินใจเลือกวิธีการที่จะแก้ปัญหา การกำหนดทางเลือก การทดสอบความเป็นไปได้ของทางเลือกต่าง ๆ การตัดสินใจเลือกทางเลือก การวางแผนเพื่อการปฏิบัติ ตามแผน การประเมินผล และการติดตามผล

ฝายกั้นน้ำ (Check Dam) หมายถึง สิ่งก่อสร้างขวางทางเดินของลำน้ำ ซึ่งปกติมักจะกั้นห้วยลำธารขนาดเล็ก ในบริเวณที่เป็นต้นน้ำหรือพื้นที่ที่มีความลาดชันสูง สามารถชะลอการไหลของน้ำให้ช้าลง และกักเก็บตะกอนไม่ให้ไหลเทลงไปในบริเวณลุ่มน้ำตอนล่าง

ลิขสิทธิ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
Copyright © by Chiang Mai University
All rights reserved